

DE OTTER TERUG IN NEDERLAND!

Addy de Jongh

Op 14 september 1998 werd herdacht dat precies tien jaar geleden de 'laatste' otter van Nederland overreden werd op de autosnelweg bij Langweer in Friesland. In die tien jaar is er heel wat gebeurd om de otter zijn rentree te laten maken in het Nederlandse zoetwatermilieu. Over één of twee jaar lijkt het zover te zijn dat er weer sporen van otters gevonden kunnen worden in Noordwest-Overijssel en Zuid-Friesland.

De otter komt sinds 1988 niet meer in Nederland voor. Foto Niall Benvie

De otter *Lutra lutra* heeft het in Nederland niet gemakkelijk gehad. Sinds mensenheugenis werd het dier vervolgd vanwege de prachtige pels en de 'roverij' van vis. De grote jachtdruk, gecombineerd met de strenge winters van toen, werd de otterpopulatie gedurende de Tweede Wereldoorlog bijna fataal. Dankzij een ingesteld jachtverbod wist de otter ternauwernood aan uitsterven te ontsnappen. Tot aan de jaren zestig leek de populatie zich weer enigszins te herstellen, maar vervolgens kreeg ze opnieuw grote klappen te verduren als gevolg van de grootschalige aantasting van de leefgebieden. Een sterke afname van het areaal natte natuur, uitkleding en versnippering van het landschap, verarming van oeverstructuren, toename van het verkeer, verdrinking in fuiken en watervervuiling (onder andere met PCB's) resulteerden uiteindelijk in 1988 in het uitsterven van de soort. In de andere geïndustrialiseerde landen bespeurde men eenzelfde tendens. Rond 1988 trof men in West-Europa alleen nog in de randen floreerende otterpopulaties aan.

Herstelplan

Om deze tendens een halt toe te roepen en om te buigen in de richting van milieuherstel, behoud van de nog bestaande natte natuur, en ontwikkeling van nieuwe natte natuurgebieden, werd in 1985 de Stichting Otterstation Nederland (SON) opgericht. De otter werd en wordt nog steeds als concreet

uitgangspunt genomen voor de werkzaamheden van de SON. In de loop der jaren heeft deze grote marterachtige het predikaat 'Ambassadeur van het zoetwatermilieu' verworven. Het idee is, dat als natuurgebieden weer geschikt zijn voor de otter, dit ook ten goede komt aan veel andere organismen. De SON is er de afgelopen dertien jaar in geslaagd heel wat aandacht te verkrijgen voor de problematiek van de otter.

Na het uitsterven van de otter leek het er even op dat de ontwikkeling van een soortbeschermingsplan voor deze diersoort stopte, maar na een stevige lobby zag het plan met een andere benaming alsnog het levenslicht: 'Herstelplan Leefgebieden Otter'. Het Rijk gaf daarmee aan er alles aan te zullen doen om de schande van het uitsterven weg te wissen en door een gerichte aanpak de soort weer terug te brengen in de Nederlandse natuur. Daarna dook de otter op in diverse andere rijksnota's, zoals de Derde Nota Waterhuishouding. De terugkeer van de otter werd ook voor de rijksoverheid een belangrijk streefbeeld.

In de tussentijd wist de SON het Otterpark 'Aqualutra' te realiseren, vlakbij Leeuwarden. Een voormalig openluchtzwembadcomplex werd omgetoerd in een prachtig natuur- en milieueducatief park met de otter in de hoofdrol. Men kan de otter zowel boven als onder water bewonderen. Naast de otter zijn er vele andere dieren en planten uit het zoetwatermilieu te aanschouwen, zoals vlinders, ooievaars, bevers, Amerikaanse nertsen, bunzingen, watervogels, alle inheemse amfibieën en de ringslang. Er wordt nu gewerkt aan verblijven voor aalscholvers, Europese nertsen, reeën, oeverwaluwen en vlee-

muizen. Tijdens de vele voedertijden wordt er allerlei informatie verschaft aan het publiek. Sinds de opening in 1994 hebben meer dan 300.000 bezoekers het park bezocht.

Op een afgelegen gedeelte van het terrein heeft Aqualutra een fokcentrum voor otters gerealiseerd. Dit gedeelte is niet toegankelijk voor het publiek. De fokresultaten zijn goed. In 1996 werd de SON tijdens een congres in Frankrijk verkozen tot de nieuwe stamboekhouder voor de otter.

Otterwerkgroepen

Ofschoon het Otterpark een belangrijke activiteit van de SON is geworden, is het slechts een middel. Belangrijker zijn alle werkzaamheden die zich richten op de verbetering van ons zoetwatermilieu. In de loop der jaren zijn in bijna alle provincies die beschikken over potentiële otterleefgebieden, regionale otterwerkgroepen opgericht. Deze werkgroepen bestaan veelal uit een samenwerkingsverband van particuliere organisaties en overheidsinstanties. De werkgroepen hebben zich heel pragmatisch en effectief gericht op het verrichten van onderzoek, het voorstellen van maatregelen en soms ook op het verkrijgen van financiële middelen daarvoor. Hun werk leidde op een aantal plaatsen veel sneller dan gedacht tot mooie resultaten, zoals waterkwaliteitsverbetering en veilige passages.

Herintroductie

Enkele jaren geleden werd op initiatief van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) de Werkgroep Herintroductie Otter opgericht. De werkgroep onderzoekt of er op korte termijn kan worden overgegaan tot het uitzetten van otters in diverse provincies. In overleg met de provinciale otterwerkgroepen heeft men vastgesteld welke provincies in aanmerking zouden komen voor herintroductie van otters. Op de korte termijn bleken er alleen mogelijkheden te zijn in Midden-Friesland (Oude Venen, de Deelen, Terkaplester Poelen en Snekermeer) en in Zuid-Friesland plus Noordwest-Overijssel (Lindevallei, Rottige Meenthe, Wieden en Weerribben). De Stichting Otterstation Nederland kreeg van LNV de opdracht om door een literatuur- en haalbaarheidsonderzoek na te gaan of, en zo ja welke van deze gebieden geschikt zouden zijn voor herintroductie.

In het Otterpark 'Aqualutra' worden otters gehouden en gefokt. Foto A. Geurtsen

Uit onderzoek in samenwerking met de Landbouw Universiteit Wageningen, Vakgroep Ecotoxicologie, en de Vrije Universiteit, Instituut voor Milieuvraagstukken, bleek dat de waterkwaliteit in deze gebieden niet langer meer een belemmering vormde voor de terugkeer van de otter. Met enkele buitenlandse onderzoekers die ervaring hebben met herintroducties van otters en andere zoogdieren, werd contact gelegd. Van grote betekenis was het bezoek aan het Zweedse herintroductieproject. In Zweden is de onderzoeker Thomas Sjöåsen er met succes in geslaagd bijna vijftig otters uit te zetten in een groot merengebied ten zuidwesten van Stockholm. Sjöåsen heeft de IUCN-richtlijnen voor herintroductie als uitgangspunt genomen en zowel wildvang als gefokte otters uitgezet. In het begin van het project hadden de gefokte dieren een beduidend lagere overleving dan de in het wild gevangen dieren, maar nadat de procedure van scheiding van de jonge otters van hun moeder was gewijzigd (ze werden nu direct na het spenen van haar gescheiden, zoals dat in de natuur ook gaat), vertoonden de gefokte otters een even hoge overlevingskans als de wildvang-otters.

De auteur met het eerste nest jonge otters dat geboren werd in Aqualutra, 4 oktober 1995. Foto Roel Hoeve

Levensvatbare populatie

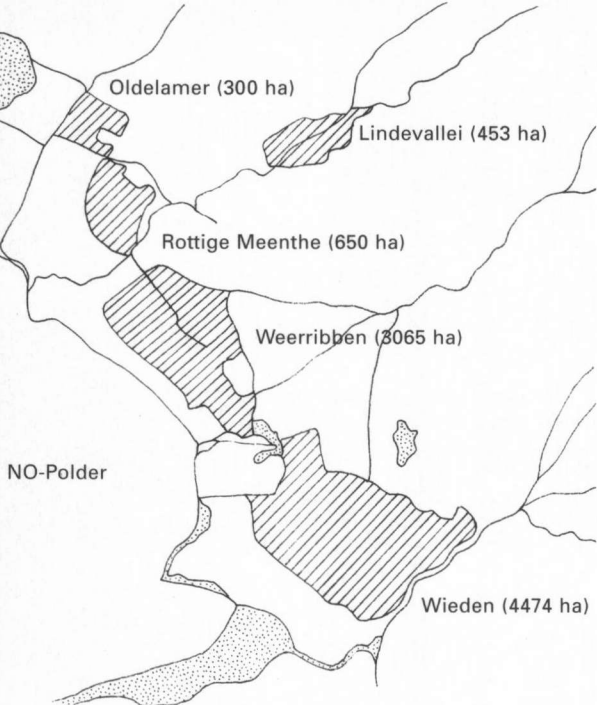
Een beslissende rol in het haalbaarheidsonderzoek speelde de zogenaamde *Population Viability Analysis*. Dit is een model-studie naar de populatie-dynamische factoren die van belang zijn voor het zelfstandig kunnen overleven van een populatie otters. Uit het onderzoek kwam naar voren dat er voor een levensvatbare populatie tenminste 40 dieren nodig zijn en ongeveer 6.250 ha min of meer aaneengesloten leefgebied, bijvoorbeeld voormalige verveningsgebieden zoals de Weerribben en Wieden. De verbindingen tussen deelgebieden hebben een belangrijke invloed op de overleving van de populatie. Een andere belangrijke conclusie van het onderzoek was dat het uitzetten van otters zinloos is als de 'natte' Ecologische Hoofd Structuur (EHS) niet verder ingevuld wordt in noordelijke en zuidelijke richting, en zo zorgt voor goede ecologische verbindingen tussen het uitzetgebied en andere potentiële leefgebieden. De oprukkende bebouwing langs de as Heerenveen-Joure-Sneek baart in dit verband grote zorgen. Voor het voortbestaan van de populatie op de langere ter-

mijn moet er gestreefd worden naar aansluiting met de populaties in Denemarken en centraal-Europa. Deze populaties lijken zich overigens langzaam uit te breiden.

Dit onderdeel van het haalbaarheids-onderzoek leidde er toe dat als uitzetgebied uiteindelijk gekozen werd voor Noordwest-Overijssel en Zuid-Friesland, met gezamenlijk een min of meer aaneengesloten potentieel otterleefgebied van maar liefst 12.000 ha. Midden-Friesland viel af door de grotere versnippering van de deelgebieden.

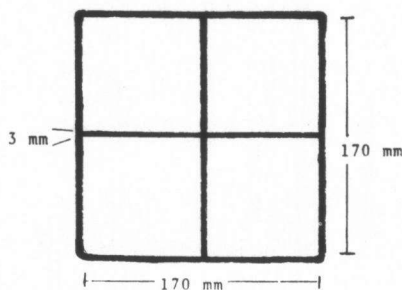
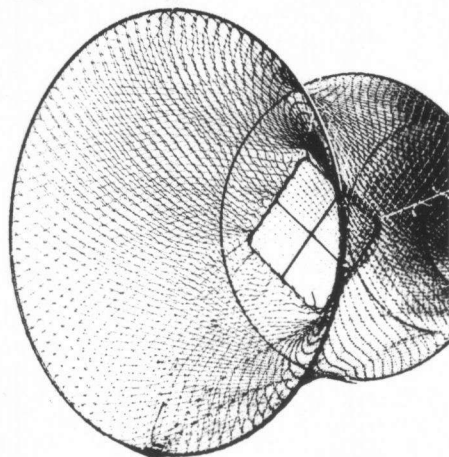
Laatste knelpunten

Ofschoon er in het uitzetgebied al heel wat faunavoorzieningen voor de otter getroffen waren, bleken er ten tijde van de keuze van de uitzetlocatie toch nog een aantal knelpunten te zijn, vooral gevaarlijke kruisingen van waterwegen met autowegen. Daar is en wordt intussen aan gewerkt. Op voor de otter strategische plaatsen worden tunnels onder de wegen aangelegd, voorzien van begeleidende rasters. Pas nadat de laatste voorzieningen zijn aangelegd, kan men

Zuid-Friesland en Noordwest-Overijssel hebben gezamenlijk zo'n 12.000 ha geschikt leefgebied (gearceerd) voor otters, en vormen daarmee het meest geschikte uitzetgebied.

Het aanbrengen van zogenaamde 'stoproosters' in palingfuisen verhindert dat otters naar binnen zwemmen en verdrinken. Aan stoproosters voor fuisen, die bedoeld zijn voor grotere witvis, wordt nog gewerkt.

er otters uitzetten. Toch wordt er rekening gehouden met verlies van individuen door het verkeer. Na de aanleg van de vele voorzieningen is het risico op verlies echter sterk verkleind.

Naast de infrastructuur vormt ook de bestrijding van muskusratten een gevaar voor otters. In de laatste tien jaar is de bestrijding van de muskusrat sterk geïntensiveerd. Sinds anderhalf jaar voeren we een goede dialoog met de muskusrattenbestrijders en zoeken we gezamenlijk naar ottervriendelijke aanpassingen van de muskusrattenvallen. Ervaringen van buitenlandse bestrijders en biologen in Europese gebieden waar beide dieren naast elkaar voorkomen, vormen daarbij het uitgangspunt.

Vissers

En dan is er nog de beroepsvisserij. Met angst en vrees keek de beroepsvisserij tegen de terugkeer van de otter aan. De beroepsvissers vonden dat ze er met de aalscholver al een concurrent bijgekregen hadden, en nu zag men in de otter een volgend probleem. De dialoog met deze groep verliep in het begin stroef, maar gaandeweg ontstond er toch een onderling vertrouwen. De beroepsvissers constateerden dat de otter vanwege zijn grote leefgebied niet de grote concurrent is die zij in eerste instantie in hem zagen, en dat er ook gemeenschappelijke belangen bestaan. Als de otter zich weer kan handhaven, betekent dit voor de vissers dat de vis die zij vangen niet langer meer sterk verontreinigd is. Deze vis zou voorzien kunnen worden van een 'otterschoon' handelsmerk. Voor beide partijen is het van belang dat er een goede en evenwichtige visstand ontstaat. Beide partijen hebben zich bijvoorbeeld ingezet voor de realisatie van een zogenaamde aalgoot, een voorziening waardoor het voor de paling gemakkelijker wordt om als glasaal de zoete wateren in te trekken.

De beroepsvissers hebben hun medewerking toegezegd aan de toepassing van beschermende maatregelen, zolang deze maar geen opbrengstderiving met zich meebrengen. In de mond van de fuisen wordt een metalen rooster geplaatst, waardoor er geen otters (en visetende watervogels!) meer in kunnen komen en verdrinken. In Denemarken bleek na een flink aantal jaren ervaring met deze voorzieningen, dat met dergelijke voorzieningen evenveel paling werd gevangen als zonder zulke voorzieningen.

Hoewel er veel is gedaan en nog zal worden gedaan om otters veilig de wegen over te laten steken, wordt er toch rekening gehouden met verkeersdoden onder de uitgezette dieren. *Foto Niall Benvie*

Een apart probleem vormt de visserij met grote fuiken op andere vissoorten, zoals deze ook plaatsvindt in de Wieden. De vierkante mazen van het rooster belemmeren de passage van grote exemplaren van brasem, snoek en snoekbaars. Daarom start binnenkort een onderzoek naar het effect van een rooster in de vorm van een verticaal uitgerekte honingraat. De verwachting is dat de soorten met een afgeplatte vorm dit rooster wel kunnen passeren en de otter niet. Aan Natuurmonumenten is voorgesteld om een eventuele vangstderiving te laten compenseren door de vissers vergunning te geven voor elektrovissersrij.

Maatschappelijk draagvlak

Van groot belang voor het welslagen van de uitzetting is het creëren van een groot maatschappelijk draagvlak. De Stichting Otterstation Nederland is daar al geruime tijd mee bezig. Door een effectieve voorlichting is de otter nu een bekende en geliefde diersoort geworden en weten de meeste Nederlanders dat het dier is uitgestorven door de grootschalige aantasting van natuur en milieu. In samenwerking met de stichting Natuur en Milieu in Overijssel is er in de afgelopen jaren gericht campagne gevoerd om de terugkeer van de otter in Overijssel voor te bereiden. In de nabije toekomst worden de voorlichtingsinspanningen nog verder uitgebreid. Voorlichting en educatie worden

ook door de IUCN als essentiële elementen gezien bij de herintroductie van diersoorten. Tijdens het uitzettingsproject zal dan ook regelmatig verslag worden gedaan van de vorderingen. Van te voren wordt duidelijk aangegeven dat ook tegenslagen verwacht kunnen worden, en niet alle uitgezette otters zullen overleven.

Genetisch onderzoek

Uiteraard moeten de erfelijke eigenschappen van de uit te zetten otters zo dicht mogelijk liggen bij die van de otters die eens hier in Nederland rondliepen. Binnenkort start daarom een onderzoek, met subsidie van het Prins Bernhard Fonds, naar de genetische variatie in wilde populaties in Europa en bij de in gevangenschap levende dieren. Hieruit zal blijken welke otters het best gebruikt kunnen worden voor de herintroductie. Vooralsnog wordt uitgegaan van een mix, net zoals in Zweden is gedaan, van otters uit gevangenschap en uit het wild.

Ook zal men gebruik maken van genetische onderzoek om individuele dieren na het uitzetten te kunnen volgen. Voordat de otters uitgezet worden, neemt men bloed af voor een DNA-fingerprint die wordt opgeslagen in een databank. Ook uit uitwerpselen,

Het zal niet lang meer duren voor de sporen van de otter weer in Nederland gevonden kunnen worden.
Foto Tjibbe de Jong

sprints, kan men tegenwoordig DNA halen, waarmee te achterhalen valt welke bekende otters zich in een gebied bevinden. Mocht het een profiel zijn dat niet in de databank zit, dan gaat het waarschijnlijk om een jong dier. In dat geval moet men de DNA-fingerprints van de uitgezette mannetjes en vrouwtjes nauwkeurig vergelijken met die van de onbekende otter. Aangezien de helft van het bandenpatroon van de fingerprint van de moeder afkomstig is en de andere helft van de vader, kunnen de onderzoekers bepalen wie de ouders van het jong zijn. Een bandenpatroon dat niet te herleiden is uit de databank, wijst op een otter met een andere herkomst.

Genetische monitoring heeft het grote voordeel dat de ontwikkeling van de populatie indirect, zonder enige versto-

ring, kan plaatsvinden. Niet alleen kunnen de identiteit van een individu en verwantschap vastgesteld worden, maar ook kan nagegaan worden of er bijvoorbeeld inteelt optreedt. Bij te veel inteelt kan men overwegen om aanvulling te laten plaatsvinden met een of meer niet verwante individuen. Uit *sprints* kan tegenwoordig overigens ook het geslacht bepaald worden en zelfs of een vrouwtje drachtig is, via de hormonen die erin voorkomen.

Zenders en monitoring

Het is de bedoeling dat in samenwerking met het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek de eerste uitgezette otters gevolgd gaan worden via zender-tjes. Alle otters krijgen hiertoe een zender geïmplant in de buikholte, waarmee ze twee jaar lang in het veld gevolgd kunnen worden. Zo kan men nagaan wat ze na het uitzetten gaan doen, wat hun dagelijks activiteit is, hoe zij gebruik maken van structuren in het landschap en wat de grootte van hun uiteindelijke leefgebied is. Zonder telemetrisch onderzoek kan het lot van de uitgezette otters, en daarmee het succes van de proefuitzetting, niet beoordeeld worden. Het onderzoek zal ongeveer vier tot vijf jaar in beslag nemen.

Daarna zal een evaluatie plaatsvinden van de proefuitzetting. Een van de uitkomsten kan zijn dat er nog aanvullende maatregelen nodig zijn voordat verdere uitzettingen kunnen volgen. Blijkt de uitkomst van de proefuitzetting meteen positief uit te vallen, dan kan men spreken van een goede aanzet tot een definitieve herintroductie. Of de herintroductie uiteindelijk slaagt, valt pas op te maken uit het succes van de nakomelingen van de uitgezette otters: de tweede en derde generatie. Het is dus van het grootste belang om het onderzoek niet direct na de eerste evaluatie te stoppen. Het langdurig monitoren is een integraal onderdeel van het gehele herintroductie-project. Wegens geldgebrek heeft men het onderzoek in Zweden vlak voor deze fase moeten beëindigen. Dat mag in Nederland absoluut niet gebeuren! 🦦

Addy de Jongh, SON/Otterpark
Aqualutra, Groenester 2, 8926 XE
Leeuwarden, 0511-431214 (NL)